

Anyagi és szellemi javak migrációja a Kárpát-medencében

11. Kézművesipar-történeti Szimpózium

(Budapest, Humán Tudományok Kutatóháza, 2022. november 10–11.)

Az idén 50 éves Veszprémi Akadémiai Bizottság Kézművesipar-történeti Munkabizottsága 1972-ben indította útjára a hazai, majd 1978-ban a nemzetközi kézművesipar-történeti szimpóziumsorozatot azzal a céllal, hogy a kézművesség-kutatások szemléletmódja közelítsen a gazdaság- és társadalomtörténeti kérdésekhez. A töretlen célt igazolják a két évente megrendezett szimpóziumok anyagából megjelentetett kötetek.

A szimpóziumsorozat 2001-ben megszakadt, a Munkabizottság most annak újraindításával a korábban felvetett szemléletmódhoz való csatlakozásra ösztönözte a kutatókat és kutatócsoportokat. Habár a szimpóziumsorozat eddig elsősorban a középkortól napjainkig foglalkozott a kisiparok történetével, a kézművesek életmódjával és a termékek ismertetésével, idén kitágultak a diszciplináris határok, és az őskoros régészek előadásai is gazdagították a konferenciát.

A rendezvény első napját Kiss Viktóriának, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézete tudományos főmunkatársának, illetve F. Romhányi Beatrixnek, a Károli Gáspár Református Egyetem egyetemi tanárának *Nyersanyag-kereskedelem és/vagy vándorló kézművesek? – Adatok a Kárpát-medencei nyersanyagok és késztermékek kereskedelmének diakrón vizsgálatához* című előadása nyitotta. A Kárpát-medencében a fémművesség jelenléte a késő újkőkortól kimutatható. Az ekkor még a balkáni ércforrásokból származó réz nyersanyag mellé a kora bronzkorban megjelentek a Gömör–Szepesi-érchegység rézérczei is. Az előadók a kora újkorig vezették végig a réz ismert felhasználási módjait, kiemelt érclelőhelyek lehetséges művelési időszakait és a nyersanyag-, valamint késztermék-kereskedelmi útjait. A komplex kutatás a régészeti leletek és azok természettudományos vizsgálata mellett írott és képi forrásokat is felhasznál.

Fekete Mária a Pécsi Tudományegyetem docense *Magas szinten dolgozó agancsfaragó mesterek érkeztek a Dunántúlra* címmel mutatta be a 2011–2012-ben feltárt regölyi tumulusban talált nagy mennyiségű agancsleletet, amelyek a korszakból eddig hazánkban nem ismert technikával, új asztergával készültek, igen magas színvonalon. A leletegyüttes egy csoportját a bútordísztrödékek teszik ki, köztük kocsiszekrényrátétek és szentmihálylovanak (halottszállító saroglyának) a veretei. Az Európából eddig ismert, kevés számú hasonló leletanyagok nyomán következtethetünk a technológia elterjedésére, többek között a Dunántúlra beköltöző, Anatóliából érkező menekültek lehetséges hatására. Középkori kerámiákat és azok hatását prezentálta a következő két előadás. Nagy-Pölös Andrea független kutató *Túl ecseten és írókán – Kerámiadíszítési eljárások és égetési módok migrációja a középkortól*

című problémafelvető előadásában olyan, egymástól távoli (Kárpát-medencei) területeken megjelent kerámia-nyersanyagokra és díszítómódokra hívta fel a figyelmet, melyek elterjedésének mikéntjéről egyelőre hiányosak az ismereteink. A gömöri termékek mellett az ottani agyag is eljutott az alföldi fazekasmesterek műhelyeibe. Mezőtúron a helyi igényeknek feleltek meg az iparosok, amikor a gömörinél jóval vastagabb falú edényeket készítettek ugyanaból a nyersanyagból. Korondon jól nyomon követhető, hogyan romlott a termékek minősége a jó minőségű nyersanyag lelőhelyének kimerülésével. Kérdés azonban, hogy hogyan került az Őrségbe a középkori edényekről ismert szegecselt fülezés vagy például a török hatásnak tulajdonított engőbfolyatás technikája Szentesre. További példák ismertetésével hangsúlyozta az előadó, hogy apró részletek elemzésével nagy területi kiterjedésű összefüggésekre lehet fényt deríteni. Mindezek előzményeként is tekinthetünk Kovács Bianka Gina, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének tudományos segédmunkatársa munkájára, aki a *Nyugati eredetű kerámiák és hatásuk a Közép-Dunántúlon a késő középkorban* címmel prezentálta eddigi kutatási eredményeit. Két nyugati eredetű kerámia csoportnak, a grafitos kerámiáknak és az asztali edényeknek a címben jelölt térség termelésére gyakorolt hatását összegezte az előadó a fellelhető kerámialeletek és dokumentációk alapján. A grafitos edények a 11–14. századi Rajna-vidékről és Felső-Ausztriából is ismertek, a technológia és a formák feltehetően onnan kerülhettek át hazánkba, míg az Árpád-kor végétől használt asztali kerámiák mintái szintén nyugatról, de inkább budai közvetítéssel terjedhettek el. További kutatást igényel annak megállapítása, hogy a termékeken és a technológián túl érkezett-e nyersanyag is nyugatról a Közép-Dunántúlra.

A második szekció a fegyver- és textiltörténet, valamint a céhes élet kérdéseit érintette. A Hadtörténeti Intézet kutatója, Kozák-Kígyóssy Szabolcs László *Kézművesek és portékáik – Migrációs folyamatok a késő középkori magyarországi fegyverkészítésben* című előadásából kiderült, hogy a céhes iparosoknak tilos volt a többi mester beleegyezése nélkül nyersanyagot venni, idegen árut árulni, szerszámot vásárolni. A nyersanyagok földrajzi területek közti elterjedése kevésbé követhető nyomon az írott források alapján, ilyenfajta migráció a szerszámok esetében érhető tetten néhány esetben. Írott forrásokkal igazolható, hogy míg a fegyverkészítők ritkán vándoroltak nagy távolságra, addig a távolabbi országokból származó tűzmesterek szakértelmét előszeretettel vették igénybe a magyar hadakozások során, például Zsigmond király idejében.

Deák Éva, az ELTE Bölcsészettudományi Kar tudományos munkatársa a selyem 18. századi magyarországi felhasználására nyújtott példákat. Magyarországra és Erdélybe elsősorban az Oszmán Birodalomból, Itáliából és Franciaországból importáltak luxus minőségű selyemszöveteket, amelyek nem csak a magasabb társadalmi rétegekben váltak kedvelt öltözet- és lakástextil alapanyaggá, de idővel a parasztság körében is elterjedtek egy-egy viseletem

erejéig, habár egyes társadalmi csoportok számára használatukat tiltották. Deák Éva előadása részletesen ismertette a selyemhernyó-tenyésztés megindulását is. *Aranyas fonalból csinált főkötő – Egy régészeti feltárásból előkerült kora újkori főkötő a korabeli kézművesipar tükrében* címmel mutatta be Egervári Márta (a Lackó Dezső Múzeum textilrestaurátor művésze) és Zay Orsolya (a Dobó István Vármúzeum régésze) a 2021 nyarán Sztánán feltárt sírból előkerült 16. századi arany és ezüst főkötő előkerülésének körülményeit, restaurálásának és rekonstruálásának nagy szakértelmet igénylő munkafolyamatát. A vert csipkét, fonást, varrott csipkét, makramét, recét, hímzést és islógót is alkalmazó tárgy készítésében mesterek és háziiparosként dolgozó asszonyok egyaránt részt vehettek, utóbbiak „láthatatlan” munkájának jelentőségét is tanúsítja a lelet. A fejkötőt a korabeli viseletek rendszerében is elhelyezték az előadók.

Rendkívül fontos kulcsgondolatokat fogalmazott meg a szaktudás vándorlásával kapcsolatban Kincses Katalin Mária és Tuza Csilla. Kincses Katalin Mária, a Károli Gáspár Református Egyetem docense *Céhes migrációs minták a kora újkorban: a legénységvándorlás és az egyetemi peregrináció összehasonlító vizsgálatának tanulságai* című előadásában kiemelte, hogy a legények és a tanulók külföldön szerzett tapasztalataik során nem csupán szaktudással gazdagodtak, de sok egyéb készségre és képességre is szert tettek. Ilyenek például az idegen nyelvek, az idegen kultúrák elsajátítása, a kapcsolatháló és az érdekérvényesítőképeség, amelyeket aztán akár a hazai városok magisztrátusában végzett munkájuk során is hatékonyan tudtak alkalmazni a város javára. Tuza Csilla, a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársa azt az utat követte nyomon, ahogyan a 17–18. század során a magyarországi helytartótanács a hazai gazdasági és társadalmi viszonyokhoz igyekezett adaptálni a jóval fejlettebb gazdasági körülmények között született német birodalmi céhszabályozási kísérleteket. Mindezek összeegyeztetése az osztrák udvar merkantilista szemléletével sok előkészületet, egyre szigorodó szabályozásokat és központilag kiadott privilégiumokat igényelt.

A szimpózium második napját építészeti témák nyitották. Ozsváth Gábor Dániel, a Károli Gáspár Református Egyetem főiskolai docense a szélmalomok tipológiai jellegzetességeit és a természeti környezethez alkalmazkodó technikai megoldásait vizsgálva igazolta, hogy az Alföldön egy olyan malomtípus alakult ki, amely a holland rendszert és a helyi előzményeket ötvözte. E belső fejlődés eredményeként önálló, magyar típusnak tekinthető, mely nemzetközi hírnévre is szert tett.

Nagy Dénes, a Veszprémi Akadémiai Bizottság Népi Építészeti Munkabizottságának elnöke a *Haranglábak és harangtoronyok – Példa az anyagi és szellemi javak migrációjára a Kárpát-Medencében* című előadásában a haranglábak és harangtoronyok közti különbséget, valamint azok szerkezeti elemeinek megnevezéseit tisztázta. Habár ezen építmények felállítása a kálvinista közösségeknél vált szokássá, a katolikus közösségek is felfigyeltek gyakor-

lati és esztétikai értékükre, és ők is emeltek harangtornyokat. A megfelelő építőanyagban szegény Nyírségbe a fa és az ácsok folyókon jutottak el. *Kártyakészítés és kapcsolati hálózat a 19. században Magyarországon a győri Unger család példáján* címmel egy kevésbé kutatott területet tárt elénk Wunderlich Claudia, a Hochschule für angewandte Wissenschaften Würzburg-Schweinfurt professzora. Eleinte a kártyákat kézi munkával állították elő, a 19. század első felében hazánkban Pest-Budán kívül Sopronban volt a legtöbb kártyakészítő mester. Közülük az Unger család történetével ismerkedhetett meg közelebről a hallgatóság. Az előadó felhívta a figyelmet, hogy a 19. századi kártyakészítők és a termékeikkel kereskedő céhek kutatásában további lehetőségek rejlenek. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének egyik OTKA-projektje volt a GIS-ta Hungarorum, melynek keretében Szulovszky János tudományos főmunkatárs kollégáival a Jekelfalussy József által 1892-ben közreadott *Magyarország iparosainak és kereskedőinek lak- és címjegyzékét* rendezte számítógépes adatbázisba QGIS programmal. Az előadó beszámolt a projekt előzményeiről, valamint az adatbázis alkalmazásának lehetőségeiről. A különböző mesterségek adott településen bizonyítható megléte alapján indirekt módon feltérképezhető az azon szaktudások iránti szükséglet, amelyekre fizetőképes kereslet is volt.

Az utolsó szekcióban Paál Zsuzsánna, a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum muzeológusa az 1879 és 1927 között működött Brüder Sattler kályhagyár hazai működését ismertette írott források és múzeumi tárganyag segítségével. A kályhagyár története jól szemlélteti a gyors ipari fejlődést, hiszen a Brüder Sattler nem csak Bécsben és Prágában, de Budapesten is forgalmazta termékeit, és széles körű szakmai kapcsolatot épített ki. Erdei Lilla független kutató egy, a közelmúltban megszűnt debreceni Jacquard szalagszövő üzem ürügyén kezdett a téma kutatásába. *A Jacquard-szalagszövés jelentősége Magyarországon a 20. században* címmel beszámolt arról, hogyan sikerült az üzem tárgyi emlékeinek egy részét múzeumi gyűjteményekben elhelyezni. Mivel a Jacquard-szövés történetéről nem érhető el egy monografikus szinten megírt mű, Erdei a technológia európai, majd magyarországi megjelenéséről, sőt mi több, előzményeiről fellelhető szórványos forrásokat gyűjtötte össze. A Jacquard-szalagok felhasználása igen széles körű, a konferencián a népviseletet Kárpát-medence-szerte igen változatosan kiegészítő szalagokról láthattunk példákat. A konferenciát két népi iparművészeti témájú előadás zárta.

Nagy Zoltán (nyugalmozott muzeológus) a magyarszombatfai 1930-as évekbeli fazekas tanfolyamokon oktató írókás díszítőelemek, a „*tüskés róza*”, a „*tyúklábminta*” és a „*tulipán*” eredetére világított rá. Míg a „*tyúklábminta*” korábban csak a 17–18. századi habán, poszthabán kerámián érhető tetten, a „*tüskés róza*” alkalmazása számos korszak művészi színvonalú termékein megjelent, többek közt egyházi festett mennyezetkazettákon, itáliai majolikán, Mátyás korabeli járócsempéken stb. A tanfolyam és a Magyar-

szombatfai Kerámiavállalat nagy hatást gyakorolt a helyi fazekasok munkájára, akik elsajátították az írókával való díszítést, és a megismert motívumokat előszeretettel alkalmazták termékeiken. Így azok a később kialakult helyi népi iparművészeti stílus alapjául szolgáltak. Cseh Fruzsina, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa az 1950-es évektől kialakított kereskedelmi rendszer kiterjedtségét, eredményeit és tendenciáit mutatta be a kereskedelmi vállalatok iratanyagai, a korabeli sajtó és adatközlőkkel készített interjúk segítségével. Előadásában felhívta a figyelmet, hogy a népművészeti termékekkel való kereskedelem már a 19. század végén megindult, ám az 1910 utáni kereskedelmi vállalkozásokról és a központi irányítás szándékával létrejött vállalatokról szinte semmit sem tudunk, noha az írott források hozzáférhetőek. A népművészet kereskedelmét kezdettől fogva elkísérte az a dilemma, hogy mennyiben árt a minőségnek és a hitelességnek a tömeggyártás, miközben folyamatosan az export és a belföldi forgalom növelését tűzték ki célul a háziipari mozgalmak résztvevői.

*Szulovszky János a szimpóziumon, tőle balra Nagy Zoltán
(Forrás: abtk.hu)*

Az előadások igazolták, hogy az anyagi és a szellemi javak migrációja a változást, a fejlődést szolgálja. A javak vándorlásával vagy befogadásával szembeni ellenállás a szabályozottabb fejlődés érdekében történik, gyakran érdekkellentétek mentén. A problémát valójában mindig az adaptáció jelenti, ezt igazolja, hogy az átvétel miatt már meglévő szabályozásokat kell módosítani, vagy újakat bevezetni (lásd pl. a viseletekkel kapcsolatos tiltásokat vagy

a céhes rendeleteket). Az egyes példák tárgyalása során felmerült a „láthatatlan” munkások, azaz a háziiparban dolgozók kérdése, illetve a közösségek életét befolyásoló szintén „láthatatlan” szokásjog témája. A Munkabizottságnak az *Anyagi kultúra évezredei a Kárpát-medencében* című konferenciasorozathoz hasonlóan a mostani kétnapos eseményen is igazolódott, hogy az interdiszciplináris duskurzus újabb megközelítésekkel szolgál minden résztvevő számára, és további párbeszédre, tervekre ösztönöz.

CSEH FRUZZSINA

Kötetbemutató és emlékest prof. dr. Oláh János judaista, a zsidó néprajz kutatójának tiszteletére

2022. november 28-án az MTA székházában prof. dr. Oláh János tiszteletére szervezett, kötetbemutatóval egybekapcsolt emlékestre került sor. Moderátori köszöntőjében Balogné Tóth Katalin, a BTK Néprajztudományi Intézet Történeti Néprajzi Osztályának fiatal kutatója az Oláh Jánoshoz kötődő, terepnaplójában is rögzített, személyes emlékei közül osztott meg a jelenlévőkkel néhányat, illetve az esemény létrejöttének háttéréről, kontextusáról beszélt. Mint kiderült, bár a tudományos életben bevett szokás adott szakterület jeles képviselőinek – a pályatársak, kollégák, tanítványok révén – egy-egy születésnap köszöntőkötetet napvilágra hozni, Oláh János professzor esetében – az elhúzódó súlyos betegsége, illetve fájdalmasan korai, 2020-ban bekövetkezett halála miatt – a 60. életév ilyenén megünneplésére néhány éve nem kerülhetett sor. A „*Kölesdről indultam...*” című, idén megjelentetett tanulmánygyűjteménnyel tehát egy korábbi „mulasztás” is törlesztésre került, s így lett végül a születésnap köszöntőkötetből az alcímben is jelzett *Születésnap emlékkötet*.

A tanulmánygyűjtemény kiadását támogató Zsidó Jövőért Alapítvány kurátora, Rosta Márton, valamint a megjelentetést vállaló Gabbiano Print Nyomda és Kiadó ügyvezetője, Izsák Gábor részéről előbb laudációk hangoztak el az eseményen, majd a kötet felépítéséről, a tanulmányok szerzőiről is átfogó képet adott az érdeklődőknek a szerkesztő, Balogné Tóth Katalin.

A kiadvány tizenhat szerző tizenhét írását tartalmazza. Az életműösszegzések és -értékelések mellett szaktanulmányok, illetve visszaemlékezések kaptak helyet a kötet öt nagy tartalmi egységében: *Oláh János életpályája* (Balogh István, A. Gergely András, Barna Gábor, Kókai Károly); *Mikrovilág Józsefvárosban: a Rabbiképző* (Biró Tamás, Tamási Balázs); *Művészetek és néprajz határán* (Orbán Eszter, Peremiczky Szilvia, Tóth-Takáts Judit, Voigt Vilmos); *Vallástudomány* (Balogh István, Tokics Imre); *Zsidó közösségek öröksége és emlékezete* (Balázs Edit, Balogné Tóth Katalin, Cseh Viktor, Sze-